

Türkiye Ekonomisinde Endüstriyel Büyümenin Kaynakları: Girdi-Çıktı Modeli ile Ampirik Bir Analiz (1985-2002)

Sources of Industrial Growth in Turkish Economy: An Empirical Analysis with Input-Output Model (1985-2002)

Elif Tunalı ÇALIŞKAN¹, Osman AYDOĞUŞ²

ÖZET

Bu çalışma Türkiye ekonomisinde 1985-2002 döneminde endüstriyel büyümenin kaynaklarını belirlemeyi ve analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, 1985-2002 döneminin tamamı ile 1985-1990 ve 1990-2002 altdönemlerinde endüstriyel büyümenin kaynakları Syrquin yapısal ayrıştırma modeli ile belirlenmiştir. Talep yönlü bir yaklaşıma dayanan Syrquin Modeli, endüstriyel büyümeyi dört kaynağına ayırmaktadır: i) yurt içi nihai talepteki artış, ii) ihracat artışı, iii) ithal ikamesi ve iv) teknolojik gelişme (girdi katsayılarındaki değişim). Bu çerçevede, 25 sektör için elde edilen sonuçlar sekiz ana sektör ve ekonomi genelinde toplulaştırılmış ve alt dönemler itibarıyla karşılaştırılmış ve genel eğilimler saptanmıştır. Bulgular 1980 sonrasında uygulanan dışa açık sanayileşme politikalarının kısa dönemde etkili olmadığını, uzun dönemde ise görece olarak daha etkili olmakla birlikte, özellikle aragirdi kullanımında dışa bağımlılık sorunu yarattığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ekonomisi, girdi-çıktı analizi, ayrıştırma modeli, endüstriyel büyümenin kaynakları

ABSTRACT

This study aims to determine and analyze the sources of industrial growth in Turkish economy for the period 1985-2002. For this purpose, sources of industrial growth were calculated by Syrquin Decomposition model for the period of 1985-2002 and for two subperiods, namely 1985-1990 and 1990-2002. Syrquin Model, which is based on demand side approach, decomposes industrial growth into four sources: i) domestic demand expansion, ii) export expansion, iii) import substitution, and iv) technological change (change in input coefficients). Within this framework, the results were obtained for 25 sectors and aggregated into 8 main sectors and whole economy. The empirical results suggest that export-led growth policies implemented after 1980 were mostly ineffective in the short run, and relatively more effective in the long run, at the cost of higher import dependency in input use.

Keywords: Turkish economy, input-output analysis, decomposition analysis, sources of industrial growth

1. Giriş

Yirminci yüzyılın son iki onyılında hızlanan küreselleşme, ülkelerin siyasal, sosyal ve iktisadi karar süreçleri üzerinde etkili olarak iktisat politikalarında ve ekonomik yapılarda köklü değişiklikler getirmiştir. Türkiye bu sürece ayak uydurabilmek için 1980 yılından itibaren iktisat politikalarını yeniden düzenlemiştir. 1980 yılında uygulamaya konulan 24 Ocak İstikrar Programı ile esas olarak ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, ihracatın arttırılması, devletin ekonomideki rolünün azaltılması amaçlanmıştır. Bu program ile ithal ikamesi/içer yönelik sanayileşme stratejisi yerine ihracata dayalı/dışa açık sanayileşme stratejisi benimsendiği için program Türkiye ekonomisi açısından tam bir dönüm noktası sayılmaktadır.

1980'li yıllarda ihracata dayalı/dışa açık sanayileşme stratejisine geçen Türkiye'nin yapısal dönüşüm ve uyum süreci boyunca uyguladığı iktisat politikaları ve sonuçları günümüzde halen tartışılmaktadır. Bu çerçevede bu çalışma, Türkiye'de son çeyrek yüzyılda uygulanan iktisat politikalarının ülke ekonomisine olan etkilerini incelemeyi, yapısal dönüşüme neden

olan endüstriyel büyümenin kaynaklarını analiz etmeyi amaçlamakta ve 1985, 1990 ve 2002 girdi-çıktı tabloları kullanılarak, 1985-2002 döneminde sektörel büyümenin kaynakları talep yönlü ayrıştırma modeli ile belirlemeye çalışmaktadır. Ayrıştırma analizinin kısa dönemler için daha anlamlı sonuçlar verdiği düşüncesinden (Kubo, 1980) hareketle, çalışmada 1985-2002 dönemi 1985-1990 ve 1990-2002 altdönemlerine ayrılarak, dışa açık sanayileşme stratejisinin kısa ve uzun dönemdeki etkileri tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü izleyen İkinci Bölüm'de ayrıştırma analizinin teorik çerçevesi çizilecek ve uygulanacak model açıklanacaktır. Üçüncü Bölüm'de, önceki bölümde geliştirilen ayrıştırma modeli Türkiye ekonomisine uygulanarak, dönemin tamamı ve altdönemler itibarıyla endüstriyel büyümenin kaynakları hesaplanacak ve bulgular karşılaştırmalı olarak sunulacaktır. Çalışmanın son bölümü ise, sonuç ve değerlendirmeye ayrılmıştır.

2. Yöntem ve Model

Ayrıştırma analizleri dönemler itibarıyla sektörle-

¹ Arş.Gör., Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, elif.tunalı@ege.edu.tr

² Prof. Dr., Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, osman.aydogus@ege.edu.tr

rin üretimlerinde meydana gelen değişikliklerin kaynaklarını sektörel düzeyde ortaya koymayı amaçlar. Talep yönlü yapısal ayrıştırma yönteminin farklı türleri olsa da, genellikle büyüme dört kaynağına ayrıştırılmaktadır: i) yurtiçi talep artışı, ii) ihracat artışı, iii) ithal ikamesi ve iv) teknolojik gelişme. Sektörel üretim artışlarının kaynaklarının belirlenmesi hem geçmişte ülkelerin uyguladığı iktisadi politikaların sonuçlarının değerlendirilmesi hem de gelecekte uygulanacak iktisat politikalarının şekillendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Sektörel büyümenin kaynaklarına talep yönünden yaklaşan ayrıştırma modellerinde iki temel ve öncü çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki Chenery (1960)'a aittir. Chenery çok sayıda ülkeye ait yatay kesit verileri kullanarak yaptığı regresyon analizi ile sektörel büyümenin kaynaklarını yurtiçi üretimin ithalatı ikame etmesi, endüstriyel ürünlerin nihai talebinin genişlemesi ve ara talebin genişlemesi olarak belirlemiştir (Chenery, 1960: 639). İkinci önemli çalışma ise, Chenery, Shishido ve Watanabe (1962) tarafından yapılmıştır. Endüstrilerarası bir model kullanarak 1914-1954 döneminde Japonya'nın sanayileşmesini inceleyen çalışmada, üretimdeki toplam değişimin kaynakları yurtiçi talep bileşimindeki değişim, ihracat hacmindeki değişim, ithalat miktarındaki değişim ve teknoloji ve organizasyondaki değişim olarak belirlenmiştir (Chenery, Shishido ve Watanabe, 1962: 104).

Bu temel çalışmaları pek çok ülke için yapılan çalışmalar izlemiştir. Rashid ve Elameer (1999) yapısal ayrıştırma analizini Malezya ekonomisine 1978-1987 dönemi için uygulamış ve Malezya ekonomisi için ihracat artışının büyümenin en önemli kaynağı olduğunu belirlemiştir. Kumari (2005) Hindistan'da liberalleşme sürecinde uygulanan politikaların etkisini analiz etmiş ve Hindistan imalat sanayinde üretim artışının kaynaklarını yapısal ayrıştırma modeli kullanarak hem liberalizasyon öncesi dönemde hem de liberalizasyon sonrası dönemde üretim artışının yurtiçi talep artışından kaynaklandığını göstermiştir. Mohammedi ve Bazzazan (2008) Chenery'nin yapısal ayrıştırma yöntemi ile İran ekonomisinin birinci ve ikinci makro ekonomik planlarının uygulandığı 1988-1993 ve 1993-1999 dönemlerini incelemiştir. İran ekonomisine ait girdi çıktı tabloları Celasun (1983) tarafından geliştirilen yöntem ile deflate edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, planlarda öngörülen aksine ikinci dönemde sektörel üretim artışlarının asıl kaynağının yurtiçi talep genişlemesi olduğunu göstermiştir.

Türkiye ekonomisi için yapılan talep yönlü ayrıştırma uygulamaları Celasun (1983) ile başlamaktadır. Bu öncü çalışmayı sayıları çok da fazla olmayan başka çalışmalar izlemiştir. Bu çalışmalar incelendiğinde de kullanılan fiyat deflatörü ve sektörel toplulaştırma açısından farklılıklar görülmekle birlikte, genellikle üretim artışının birincil kaynağının yurtiçi talep genişlemesi olduğu vurgulanmaktadır. Aydoğuş (1991) planlı dönemde Türkiye ekonomisinin sektörel üretim artışlarının kaynaklarını Syrquin ayrıştırma yöntemi ile belirlemeye çalışmıştır. Bu amaçla 1963-1986 dönemini 1963-1979 ve 1980-1986 ana dönemleri ve

ayrıca 1963-1979 ana dönemini üç altdönemi itibarıyla incelemiştir. Çalışmada Türkiye ekonomisine ait girdi-çıkıtı tabloları önce 32 sektör, daha sonra da 8 ana sektör olarak toplulaştırılmış 1968 baz yıllık gayri-safi milli hasıla deflatörü ile deflate edilmiştir. Bulgular, her iki ana dönemde de yaşanan üretim artışının en önemli kaynağının yurt içi talep genişlemesi olduğunu göstermiştir. 1963-1979 döneminde üretim artışında ikinci en önemli katkının ithal ikamesinden kaynaklandığı ve ithal ikamesinin payının en yüksek olduğu sektörlerinin Yatırım Malları, Madencilik, Ara Mallar ve Tarım olduğu belirlenmiştir. 1980 sonrası dönemde ise, büyümenin kaynaklarında önemli değişiklikler meydana geldiği; dışa açılma uygulamalarına bağlı olarak ihracat genişlemesinin payının bir önceki döneme göre hızlı bir artış gösterirken, ithal ikamesinin payının önemli ölçüde gerilediği sonucu varılmıştır.

Pamukçu ve Boer (1999) Yapısal Ayrıştırma analizini Türkiye ekonomisi için teknolojiye dayalı olarak 1968-1990 dönemi için uygulamıştır. Çalışmada girdi-çıkıtı tabloları arasında uyum sağlamak için tablolar 26 sektöre ve ardından 9 ana sektöre toplulaştırılmış ve tüm tablolar Celasun (1983) tarafından geliştirilen yöntemle deflate edilmiştir. Çalışmada iki alt döneme yer veren Pamukçu ve Boer (1999), 1968-1979 dönemini ithal ikameci sanayileşme ve 1979-1990 dönemini ise dışa açık sanayileşme dönemleri olarak tanımlamışlar ve her iki dönemi altdönelere ayırarak ayrıntılı olarak incelemiştir. Teknolojik gelişme üzerinde duran çalışmada teknolojik gelişmenin sektörel kaynaklarının daha çok ara malları sektörleri olduğu, ancak bunların ileri ve geri bağlantı etkisi yaratmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Sonuçta 1968-1990 dönemi için beklenenin aksine Türkiye ekonomisinde dönüşüm sağlamayan büyüme ortaya çıktığını vurgulamışlardır.

Tunç (2004), Türkiye ekonomisinde 1985-1996 dönemi için yapısal dönüşüm sürecinin ana unsurlarını belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada, yapısal ayrıştırma yöntemi kullanılarak 1980'de uygulamaya konulan sanayileşme politikasının kısa ve orta dönemli etkileri 1985-1990 ve 1990-1996 dönemleri olmak üzere iki altdöneme ayrılarak incelenmiştir. 1985, 1990 ve 1996 girdi-çıkıtı tabloları Celasun (1983) deflate yöntemi kullanılarak her üç tablo 1987 sabit fiyatları cinsinden ifade edilmiş ve 25 sektöre toplulaştırılmıştır. Çalışmanın sonuçları, her iki dönemde de teknolojinin etkisinin beklenenden düşük olduğunu göstermiştir. Ayrıca, 1985-1990 döneminde yurtiçi nihai talebin etkisinin ihracatın etkisine baskın olduğu belirtilmiştir. Aynı dönemde, ithal ikamesinin etkisinin olumsuz olması ise ithalatta serbestleşme yaşandığının göstergesi olarak yorumlanmıştır. 1990-1996 döneminde ise, toplam üretim artışının en önemli kaynağının yurtiçi talep olduğu, ihracat artışının katkısının önceki döneme göre zayıf kaldığı bulgusu elde edilmiştir. 1985-1996 döneminin tamamına bakıldığında üretim artışında en yüksek paya sahip olan kaynakların sırasıyla yurtiçi talep genişlemesi ve ihracat genişlemesi olduğu ve dönemin tümünde ithalatta serbestleşme yaşandığı vurgulanmıştır.

Voyvoda (2008), 1980 sonrasında dışa açık sana-

Yileşme politikalarının sonuçlarını yapısal ayrıştırma yöntemi ile incelemiştir. Çalışmada 1985, 1990, 1998 ve 2002 girdi-çıktı tabloları kullanılmıştır. Sektörler, OECD'nin teknoloji sınıflamasına göre hammadde, enerji, düşük teknoloji, düşük-orta teknoloji, orta-ileri teknoloji, inşaat, diğer hizmetler, yüksek kaliteli hizmetler ve ileri teknoloji sektörleri olmak üzere 9 anasektör olarak toplulaştırılmış ve 1985-1990, 1990-1998 ve 1998-2002 alt dönemleri analiz edilmiştir. Sonuçlar, yapısal ayrıştırma yöntemine göre büyümenin kaynaklarının Türkiye ekonomisindeki krizler, politika değişimleri, devalüasyonlar ve diğer dalgalanmalar nedeniyle dönemler itibarıyla çok değişken olduğunu göstermektedir. 1998-2002 döneminde üretim artışının en baskın kaynağının ithal ikamesi olduğu vurgulanmıştır. Bu etkinin nedeni olarak 2001 krizi ve Türk Lirası'nın devalüe edilmesi gösterilmiştir.

Model

Bu çalışmada kullanılan Syrquin yapısal ayrıştırma yöntemi Chenery (1960) ve Chenery, Shishido ve Watanabe (1962) öncü temel çalışmalarının devamı niteliğindedir. Syrquin yönteminin iki türü bulunmaktadır. Birincisi, değişkenlerdeki birinci derece farkları göz önünde bulundurarak belirli bir dönemde sektörlerin üretimlerindeki değişikliklerin kaynaklarının toplam içerisindeki görece paylarına ayırdıran *toplam paylar* yöntemidir. İkincisi ise, dengeli büyümeden sapmaları dikkate alarak sektörel büyümedeki değişimlerin ekonominin ortalamasından ne kadar saptığını gösteren *sapmalar* yöntemidir (Aydoğuş, 2010: 145).

Bu çalışmada Aydoğuş (1991) izlenerek, birinci dereceden farklara dayanan *toplam paylar* yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntemde, toplam üretimdeki değişiklikler dört kaynağın katkısına ayrıştırılır: 1) yurtiçi talep artışı, 2) ihracat artışı, 3) ithalat ikamesi ve 4) ara girdi kullanımındaki değişme (teknolojik değişme). Yöntem durağan-açık Leontief girdi-çıktı modelinin denge üretim denkleminde yola çıkmaktadır (Derviş, de Melo ve Robinson; 1982: 93). Tipik i sektörü için denge üretim denklemi:

$$X_i = d_i (V_i + Y_i) + E_i \quad (i = 1, \dots, N \text{ için}) \quad (1)$$

şeklindedir; burada X_i i. sektörün yurtiçi üretimi, V_i i. sektörün çıktısına olan ara talebi, Y_i i. sektörün çıktısına olan yurtiçi talebi, E_i ise i. sektörün ihracatını ifade etmektedir. Denklemden yer alan di katsayısı ithal ikamesinin etkisini ölçmek için geliştirilmiş olan yurtiçi talep katsayısıdır ve i. malın yurtiçi üretimine olan yurtiçi talebin toplam yurtiçi talebe oranını göstermektedir. $d_i = (X_i - E_i)/(Y_i + V_i)$ şeklinde tanımlanan yurtiçi talep katsayısında, ithalat yurtiçi ara talep (V_i) ve yurtiçi nihai talep (Y_i) içinde yer almakta ve di katsayısının paydası net arzı göstermektedir:

$$Y_i + V_i = X_i + M_i - E_i$$

Leontief modelinin temel varsayımları altında denge üretim denklemi matris notasyonu ile yazılır ve yurtiçi üretim vektörü (X) için çözümlerse, denge çözüm denkleminde ulaşılır:

$$X = (I - DA)^{-1} (DY + E) \quad (2)$$

Denklem (2)'deki D matrisi yurtiçi talep katsayıları köşegen matrisidir. Bir başka deyişle, D matrisinin

ana köşegeni üzerindeki elemanlar di katsayılarıdır. A matrisi ise, girdi katsayıları matrisidir.

Yurtiçi talep katsayıları köşegen matrisi ile girdi katsayıları matrisinin çarpımı ile elde edilmiş Leontief ters matrisi $R = (I - DA)^{-1}$ şeklinde tanımlanıp denklem (2)'de yerine konur ve denklemin birinci farkı alınırsa,

$$\Delta X = R(t) D(t) \Delta Y + R(t) \Delta E + R(t) \Delta D [Y(t+1) + V(t+1)] + R(t) D(t) \Delta AX(t) \quad (3)$$

elde edilir. Denklem (3)'teki Δ simgesi ilgili değişkenin t dönemi ile t+1 dönemi arasında ortaya değişimi göstermektedir. Denklem (3) esas olarak belirli bir dönemde sektörel üretim düzeylerinde ortaya çıkan değişimleri, yine aynı dönemde yurtiçi nihai talepte (ΔY), ihracatta (ΔE), yurtiçi arz katsayılarında (ΔD) ve girdi katsayılarında (ΔA) meydana gelen değişimlerin katkılarına ayırmaktadır. Bu nedenle bu denkleme temel ayrıştırma denklemi de denilmektedir.

Temel ayrıştırma denklemi bazı önemli özelliklere sahiptir. Birincisi, ekonominin iki ayrı dönemdeki denge durumları karşılaştırıldığı için analiz karşılaştırmalı-durağan niteliktedir. İkincisi, sektörel üretimlerdeki değişimler tamamen talep unsurlarındaki değişimlere bağlandığından arz yönü dikkate alınmamaktadır. Üçüncüsü, büyümenin kaynakların üretimdeki değişimlere katkıları, tüm terimler başlangıç yılı üretim değerlerine bölünmek suretiyle oransal (toplamdaki pay) olarak bulunabilmektedir. Dördüncüsü, iktisat yazınında tanımı ve ölçümü çok tartışmalı olan ithal ikamesinin katkısı, yurtiçi talep katsayılarındaki değişim ile ifade edilmektedir. Son olarak, tüm durağan girdi-çıktı analizlerinde olduğu gibi, burada da teknolojik değişim çok dar bir biçimde girdi katsayılarındaki değişim olarak tanımlanmaktadır; bu nedenle bulguların ihtiyatlı yorumlanması yerinde olacaktır.

3. Uygulama ve Bulgular

Bu bölümde önce çalışmada kullanılan veriler ve Girdi-Çıktı Tablolarının özellikleri üzerinde durulacak, daha sonra da 2. Bölüm'de geliştirilen ayrıştırma modelinden elde edilen bulgular verilecektir.

3.1. Veriler

Türkiye ekonomisi için endüstriyel büyümenin kaynaklarını araştıran bu çalışmada TÜİK tarafından hazırlanan 1985, 1990 ve 2002 girdi-çıktı tabloları kullanılmıştır (TÜİK, 2009). 1985 ve 1990 tabloları 64 sektör bazında ve endüstri-endüstri şeklinde hazırlanmıştır. Türkiye ekonomisi için hazırlanan son girdi-çıktı tablosu 2002 yılına aittir. 2002 Tablosu Eurostat'ın Avrupa Hesaplar Sistemine uygun olarak hazırlanmış olup 60 sektörlüdür. Yapısal Ayrıştırma Modelinin uygulanabilmesi ve dönemler itibarıyla karşılaştırma yapılabilmesi için bu üç tablonun ortak bir temelde karşılaştırılabilir hale getirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla girdi-çıktı tabloları 25 sektör olarak toplulaştırılmış ve tablolar GSMH deflatörü kullanılarak 1987 sabit fiyatları ile ifade edilmiştir. Sektör tanımları ve toplulaştırma anahtarı üç tablo için Tablo 1'de verilmiştir. Yukarıda tanımlanan 25 sektör için ayrıştırma modelinden elde edilen bulgular daha sonra 8 ana sektör ve ekonominin tümü

için toplulaştırılmıştır. Böylece sektörel büyümenin kaynakları Tarım, Madencilik, Enerji, İnşaat, Hizmetler ana sektörleri ile İmalat sanayiinin üç ana sektörü,

(yani Tüketim Malları, Ara Malları ve Yatırım Malları Sanayileri) itibariyle karşılaştırılabilecektir.

Tablo 1: Sektörel Toplulaştırma Anahtarı			
Anasektör, Sektör No	Sektör Adı	1985,1990 kodları	2002 kodu
	TOPLAM		
I, 1	Tarım	1-4	1 – 3
II	Madencilik		
2	Maden Çıkarımı	5 - 10	4 – 8
3	Ham Petrol	6	5
III	Tüketim Malları Sanayii		
4	Gıda ve İçecekler	11 - 18	9
5	Tütün	19	10
6	Dokuma	20-21	11
7	Giyim	22 - 24	12 – 13
8	Ağaç ve Mobilya	25-26	14 + 30
IV	Ara Malları Sanayii		
9	Kağıt	27	15
10	Basım	28	16
11	Kimya Sanayi	29 – 31	18
12	Petrol Arıtımı	32 – 33	17
13	Kauçuk ve Plastik	34 – 35	19
14	Diğer Taşa Dayalı Sanayi	37 – 38	20
15	Ana Metal Sanayi	39 – 40	21
V	Yatırım Malları Sanayii		
16	Metal Eşya Sanayi	41	22
17	Elektriksiz Makineler	42 – 43	23
18	Elektrikli Makineler	44	25
19	Ulaşım Araçları	45 – 48	28 – 29
20	Diğer İmalat	49	24+26-27+31
VI, 21	Elektrik, Gaz ve Su	50 – 51	32 - 33
VII, 22	İnşaat	52 – 53	34
VIII	Hizmetler		
23	Taşımacılık	56 – 59	39 – 41
24	Ticaret	54	35 – 37
25	Diğer Hizmetler	55 - 64	38 + 42 - 59

Kaynak: Yazarların kendi düzenlemesi.

3.2. Modelin Bulguları

Büyümenin kaynaklarını incelemeye geçmeden önce sektörel büyümenin temel özelliklerini belirlemeye çalışalım. Tablo 2'de hem 25 sektör hem de 8 ana sektör düzeyinde sektörel büyümenin özellikleri

dönemin tamamı ve altdönemler itibariyle verilmiştir. Toplam üretimin büyüme hızına bakıldığında, ekonominin 1985-2002 döneminde 17 yılda yüzde 177,5 oranında büyüdüğü; 1990-2002 altdönemindeki büyümenin (% 92), 1985-1990 alt döneminden (% 45) daha büyük olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Sektörel Büyüme Hızları: 1985-1990, 1990-2002 ve 1985-2002 (%)

Anasektör, Sektör No	Sektör Adı	1985-1990	1990-2002	1985-2002
	TOPLAM	44,70	91,78	177,50
I, 1	Tarım	52,58	6,98	63,23
II	Madencilik	20,12	33,58	60,46
2	Maden Çıkarımı	13,35	49,05	68,94
3	Ham Petrol	49,35	-17,09	23,83
III	Tüketim Malları Sanayii	29,31	136,09	205,28
4	Gıda ve İçecekler	12,30	130,38	158,70
5	Tütün	-14,41	-2,85	-16,86
6	Dokuma	62,67	147,59	302,74
7	Giyim	40,78	209,56	335,81
8	Ağaç ve Mobilya	54,01	90,25	193,00
IV	Ara Malları Sanayii	11,76	44,99	62,03
9	Kağıt	45,68	112,61	209,73
10	Basım	48,08	87,21	177,21
11	Kimya Sanayi	26,74	77,06	124,41
12	Petrol Arıtımı	-23,53	-33,25	-48,96
13	Kauçuk ve Plastik	51,64	110,50	219,20
14	Diğer Taş Sanayi	32,67	89,21	151,02
15	Ana Metal Sanayi	32,86	37,88	83,20
V	Yatırım Malları Sanayii	37,56	79,94	147,54
16	Metal Eşya Sanayi	22,30	44,20	76,36
17	Elektriksiz Makineler	28,19	142,58	210,96
18	Elektrikli Makineler	20,03	24,13	48,99
19	Ulaşım Araçları	44,22	90,97	175,43
20	Diğer İmalat	194,19	107,10	509,27
VI, 21	Elektrik, Gaz ve Su	16,80	246,48	304,71
VII, 22	İnşaat	106,06	12,05	130,88
VIII	Hizmetler	58,75	136,88	276,05
23	Taşımacılık	37,30	47,40	102,38
24	Ticaret	49,71	95,70	192,97
25	Diğer Hizmetler	86,36	226,02	507,58

Kaynak: Yazarların kendi düzenlemesi.

1985-1990 altdöneminde sektörel büyüme hızları incelendiğinde, Tarım (I), İnşaat (VII) ve Hizmetler (VIII) sektörlerinde büyümenin ortalamadan daha büyük; Madencilik (II), Tüketim Malları Sanayi (III), Ara Malları Sanayi (IV), Yatırım Malları Sanayi (V) ve Elektrik-Gaz-Su (VI) sektörlerinde ise daha küçük olduğu gözlemlenmektedir. Alt sektörler itibarıyla incelendiğinde ise en hızlı büyüyen sektörün diğer imalat sanayi (% 194) olduğu ortaya çıkmaktadır.

1990-2002 altdöneminde ise, Tüketim Malları Sanayi (III), Elektrik Gaz ve Su (VI) ve Hizmetler (VIII) sektörlerindeki toplam üretim artışının ekonomi ge-

nelindeki toplam üretim artışından daha hızlı olduğu, bunun yanında diğer sektörlerdeki toplam üretim artışının toplam üretim artışının gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu dönemde Tarım sektörünün (I) büyüme hızı (% 7) bir önceki dönemdeki büyüme hızının oldukça gerisinde kalmış ve tüm ana sektörler arasında en düşük büyüme hızına sahip sektör olmuştur. Elektrik, Gaz ve Su sektörü (VI) (%246) ise 1990-2002 alt döneminde en hızlı büyüyen sektör olmuştur. 1990-2002 alt döneminde gözlenen özelliklerin 1985-2002 döneminin tamamı için aynı olduğu ortadadır. Ancak 1990-2002 döneminden farklı olarak tüm dönemde en yavaş büyüyen sektörün

Madencilik (II) sektörü (%60) olduğu görülmektedir.

3.2.1. 1985-1990 Altdöneminde Sektörel Büyümenin Kaynakları

1985–1990 altdönemi 1980'li yıllarda uygulanmaya başlayan dışa açık sanayileşme politikalarının kısa dönemli etkilerini yansıtmaktadır. Reel devalüasyonlar, liberalizasyona yönelen ithalat rejimi, sübvansiyonlar ve ucuz kredi ile desteklenen ve öncelik hali-

ne gelen ihracat ve iç talebin daraltılmasına yönelik politikalar 24 Ocak 1980 kararlarının önemli unsurlarıdır (Boratav; 2003:149). Türkiye, 24 Ocak 1980 kararları ve ardından uygulamaya koyulan politikalar ile 1980'den itibaren dışa açık sanayileşme politikasını izlemeye başlamıştır. Bu politikaların kısa dönem sonuçlarını yansıtan sektörel üretim artışlarının kaynakları 1985-1990 altdönemi için 8 anasektör 25 sektör düzeyinde Tablo 3'de verilmiştir.

Anasektör, Sektör No	ANASEKTÖR, Sektör Adı	Yurtiçi Talep Artışının Payı	İhracat Artışının Payı	İthal İkamesinin Payı	Teknolojik Değişiminin Payı
	TOPLAM	101,41	1,90	-8,57	5,27
I, 1	Tarım	85,46	1,92	-6,01	18,63
II	Madencilik	-416,09	22,74	30,13	463,22
2	Maden Çıkarımı	218,07	-14,84	-4,38	-98,85
3	Ham Petrol	-146,12	6,74	15,44	223,95
III	Tüketim Malları Sanayi	89,28	7,71	-20,04	23,06
4	Gıda ve İçecekler	83,44	14,21	-32,66	35,01
5	Tütün	-254,14	161,55	192,94	-0,34
6	Dokuma	59,94	15,89	-6,95	31,12
7	Giyim	111,82	27,38	-15,21	-23,98
8	Ağaç ve Mobilya	83,24	-14,00	-3,99	34,75
IV	Ara Malları Sanayi	261,19	-1,52	-69,21	-90,46
9	Kağıt	110,16	-2,36	-34,29	26,48
10	Basım	99,56	-4,21	5,25	-0,60
11	Kimya Sanayi	139,85	9,44	-34,36	-14,93
12	Petrol Arıtımı	-105,31	5,00	37,96	162,35
13	Kauçuk ve Plastik	125,49	3,60	-30,90	1,81
14	Diğer Taş Sanayi	113,69	1,87	-19,47	3,92
15	Ana Metal Sanayi	151,17	-5,65	-40,45	-5,07
V	Yatırım Malları Sanayi	90,91	-4,22	-18,64	31,95
16	Metal Eşya Sanayi	100,98	-25,54	-30,42	54,98
17	Elektriksiz Makineler	100,32	-16,15	-10,92	26,74
18	Elektrikli Makineler	80,09	19,75	-116,46	116,61
19	Ulaşım Araçları	110,25	2,07	-28,74	16,43
20	Diğer İmalat	61,09	-1,28	34,78	5,41
VI, 21	Elektrik, Gaz ve Su	185,10	10,28	14,96	-110,34
VII, 22	İnşaat	100,60	-0,61	0,02	0,00
VIII	Hizmetler	79,18	2,84	0,73	17,26
23	Taşımacılık	87,92	6,30	-3,29	9,07
24	Ticaret	85,00	-2,85	-2,31	20,16
25	Diğer Hizmetler	72,92	4,06	3,77	19,25

Kaynak: Yazarların kendi düzenlemesi.

Tablo 3 incelendiğinde, bu dönemde ekonominin bütününde ortaya çıkan toplam üretim artışının ana kaynağının yurtiçi talep genişlemesi olduğu görülmektedir. Toplam üretim artışının yüzde 101 gibi önemli bir kısmı yurtiçi nihai talepteki genişlemeden kaynaklanmıştır. Büyümeye katkı açısından ikinci sırayı yüzde 5 ile teknolojik gelişme almaktadır. İthal ikamesinin katkısı yüzde -9 olurken, ihracat genişlemesinin katkısı yüzde 2 gibi ihmal edilebilecek bir oranda kalmıştır. Sektörel düzeyde bakıldığında, Yurtiçi talep artışının katkısının en yüksek olduğu sektörler sırasıyla Maden Çıkarımı (%218), Elektrik, Gaz ve Su (%185) ve Ana Metal Sanayi (%151) olarak karşımıza çıkarken; teknolojik gelişmenin katkısının en yüksek olduğu sektörler Ham Petrol (%223), Petrol Arıtımı (%162), Elektrikli Makineler (%116), Metal Eşya Sanayi (%54) olduğu görülmektedir. Öte yandan, teknolojik gelişmenin katkısının negatif olduğu sektörlerin, yurtiçi talep artışının katkısı negatif olan tütün sektörü dışında, aynı zamanda yurtiçi talebin en yüksek olduğu sektörler olduğu dikkat çekmektedir. Tablo 3'te diğer bir dikkat çekici nokta, ithal ikamesinin katkısının en yüksek olduğu sektör olan Tütünün (%193), aynı zamanda ihracat genişlemesinin katkısının en yüksek olduğu sektör (%162) olmasıdır.

Tablo 3'te 8 ana sektör itibarıyla üretim artışlarının kaynakları da görülmektedir. Yurtiçi nihai talepteki genişlemenin katkısı burada daha belirgindir. 1985-1990 altdöneminde yurtiçi talep genişlemesinin üretim artışına katkısının en yüksek olduğu ana sektörler sırasıyla Ara Malları Sanayii (%261), Elektrik, Gaz ve Su (%185) ve İnşaat (%100) olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, Madencilik (%463), Yatırım Malları Sanayii (%31) ve Tüketim Malları Sanayi (%23) teknolojik genişlemenin nispi payının yüksek olduğu ana sektörlerdir. Buna karşılık, Elektrik, Gaz ve Su (%-110) ve Ara Malları Sanayii (%-90) ana sektörlerinde teknolojik gelişmenin katkısı negatiftir. İhracat genişlemesinin katkısının en yüksek olduğu sektörler ise Madencilik (%23), Elektrik, Gaz ve Su (%10) ve Tüketim Malları Sanayii (%8) ana sektörleridir. İthal ikamesinin katkısı bakımından ilk sıraları Madencilik (%30) ve Elektrik, Gaz ve Su (%15) ana sektörleri almaktadır. İthal ikamesinin 8 ana sektörden 4'ünde pozitifdir ancak İnşaat ve Hizmetler sektörlerindeki değerlerin sifıra oldukça yakın olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Tüm bu bulgular göz önüne alındığında ithal ikamesi çabalarının azaldığı ve dışa açılma stratejisine yavaş yavaş geçilmeye başlandığını göstermektedir.

Bu sonuçlar, ekonominin genelinde, dışa açılma sürecinde uygulanan politikaların kısa dönemde tam olarak amaçlarına ulaşmadığını göstermektedir. Oysa

dışa açılma sürecinde yurtiçi talebin kısılmasına yönelik düzenlemeler yapılmış, ihracat desteklenmiş ve artan ihracatın rekabetçi güç, gelir ve istihdam artışına neden olacağı beklenmişti. Buna karşılık, 1980 sonrası Türkiye'sinde ihracata yönelik büyüme stratejisi gerekli yatırımları, istihdam artışını yeterli düzeyde gerçekleştirememiştir (Yeldan 2001: 66-75). Analiz sonuçlarının da gösterdiği gibi üretim artışının en büyük kaynağı yurtiçi nihai talep genişlemesi olmuş ve ihracat genişlemesinin büyümeye katkısı çok düşük düzeyde kalmıştır. Bu da bize iç pazarın genişlediğini göstermektedir. Üretim artışlarının bu şekilde gerçekleşmesinin belki de en önemli belirleyicisi, istikrar programlarının genelinin aksine Türkiye'de ithalatı frenlemeden uygulanan program nedeniyle ithalatta görülen yüksek düzeyde artışlar olmuştur (Boratav 2003: 160).

3.2.2. 1990-2002 Altdöneminde Sektörel Büyümenin Kaynakları

1990'lı yıllar ve 2000'li yılların başları Türkiye ekonomisinde kriz yılları olarak bilinmektedir. Türkiye henüz 1980'li yılların politikalarını sindirememiş ve 1989 finansal serbestleşmenin ardından yaşanan krizi aşamamışken, ardı ardına gelen krizler dış girdi bağımlılığını, iç ve dış borçları daha da derinleştirmiştir. Diğer yandan Avrupa Birliği üyeliğinde adaylık sürecinde önemli bir dönüm noktası olan Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle ihracatta önemli gelişmeler yaşanmıştır (Kazgan 2004: 153-56).

Tablo 4'te 1990-2002 alt döneminde üretim artışının kaynakları görülmektedir. Bu dönemde de ekonominin bütününde toplam üretim artışına en büyük katkı yurtiçi talep genişlemesinden (%64) gelmiştir. Toplam üretim artışının ikinci önemli kaynağı ise, girdi katsayılarındaki değişime, yani teknolojik gelişmenin üretim artışına nispi katkısı (%25) olmuştur, 1985-1990 altdönemine göre artmış olmakla birlikte hala düşüktür. İhracat genişlemesinin katkısı (%18) olarak gerçekleşmiştir. İthal ikamesinin nispi katkısının (%-8) olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, kısa dönemin aksine, uzun dönemde üretim artışının kaynakları bakımından beklenen etkilerin daha belirgin olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Sektörler itibarıyla bakıldığında, yurtiçi talep genişlemesinin üretim artışındaki nispi payının en yüksek olduğu sektörler sırasıyla Tütün (%1101), Tarım (%297), Madencilik (%149) ve Ağaç ve Mobilya (%131) olduğu görülmüştür. Bu sektörlerin tümünde ithal ikamesinin nispi payının ve teknolojik gelişmenin nispi payının negatif olması dikkat çekicidir.

İhracat genişlemesinin nispi paylarının bir önceki

Tablo 4: Sektörel Üretim Artışlarının Kaynakları: 1990-2002 (%)					
Anasektör, Sektör No	ANASEKTÖR, Sektör Adı	Yurtiçi Talep Artışının Payı	İhracat Artışının Payı	İthal İkamesinin Payı	Teknolojik Değişmenin Payı
	TOPLAM	63,63	18,36	-7,53	25,53
I, 1	Tarım	296,76	131,91	-20,66	-308,00
II	Madencilik	149,50	101,91	-237,32	85,91
2	Maden Çıkarımı	-33,33	29,41	-39,01	142,93
3	Ham Petrol	-410,62	-120,19	370,22	260,59
III	Tüketim Malları Sanayi	70,41	23,87	1,73	4,00
4	Gıda ve İçecekler	99,01	1,75	8,69	-9,45
5	Tütün	1101,10	-77,64	-854,72	-68,74
6	Dokuma	34,03	33,98	-2,98	34,97
7	Giyim	53,76	39,72	4,79	1,73
8	Ağaç ve Mobilya	131,22	53,27	-39,54	-44,95
IV	Ara Malları Sanayi	37,17	53,99	-56,74	65,58
9	Kağıt	2,60	19,80	-21,90	99,49
10	Basım	-15,11	5,18	-7,74	117,67
11	Kimya Sanayi	49,31	19,62	-37,69	68,76
12	Petrol Arıtımı	-100,29	-35,98	67,49	168,78
13	Kauçuk ve Plastik	4,23	37,36	-20,77	79,18
14	Diğer Taş Sanayi	-7,23	35,58	3,03	68,62
15	Ana Metal Sanayi	-14,26	150,60	-157,54	121,20
V	Yatırım Malları Sanayi	38,48	54,41	-33,81	40,92
16	Metal Eşya Sanayi	-34,72	58,88	-39,34	115,17
17	Elektriksiz Makineler	43,92	22,90	6,84	26,34
18	Elektrikli Makineler	50,05	47,74	14,51	-12,30
19	Ulaşım Araçları	25,82	101,24	-44,48	17,43
20	Diğer İmalat	98,75	58,93	-149,95	92,27
VI, 21	Elektrik, Gaz ve Su	36,78	6,80	-4,30	60,71
VII, 22	İnşaat	-11,31	36,09	0,00	75,22
VIII	Hizmetler	66,27	7,66	-1,97	28,05
23	Taşımacılık	71,45	11,26	-10,54	27,83
24	Ticaret	44,06	21,55	-1,81	36,20
25	Diğer Hizmetler	71,42	3,48	-0,82	25,92

Kaynak: Yazarların kendi düzenlemesi.

alt döneme göre arttığı gözlemlenmektedir. İhracat genişlemesinin nispi payının en yüksek olduğu sektörler Ana Metal Sanayi (%151), Tarım (%132), Ulaşım Araçları (%101) ve Diğer İmalat (%59) sektörleri olmuştur. Ancak, bu sektörlerin ihracat genişlemesindeki nispi paylarından bahsedilirken, aynı sektörlerde ithal ikamesinin nispi paylarının da üstünde durulması gerekmektedir. Ana Metal Sanayi (%-158), Tarım (%-21), Ulaşım Araçları (%-44) ve Diğer İmalat (%-150) sektörlerinde ithal ikamesinin katkısının

negatif olması, bu sektörlerin ihracat yoluyla üretim artışına katkıda bulunurken aslında dışa bağımlılıklarının olduğunu ifade etmektedir. Genel olarak tüm sektörler bazında ithal ikamesinin büyüme artışına katkısının çoğunlukla negatif olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Son olarak, Tablo 4'ten, teknolojik gelişmenin katkısının en büyük olduğu sektörlerin Ham Petrol (%261), Petrol Arıtımı (%169) ve Maden çıkarımı (%143) sektörleri olduğu görülmektedir. Ayrıca girdi katsayılarındaki değişimin üretim artışına

Tablo 5: Sektörel Üretim Artışlarının Kaynakları: 1985 - 2002 (%)

Anasektör, Sektör No	ANASEKTÖR, Sektör Adı	Yurtiçi Talep Artışının Payı	İhracat Artışının Payı	İthal İkamesinin Payı	Teknolojik Değişmenin Payı
	TOPLAM	70,34	14,43	-7,43	22,64
I, 1	Tarım	102,16	18,74	-10,47	-10,43
II	Madencilik	103,95	27,12	-48,26	17,19
2	Maden Çıkarımı	42,95	25,95	-29,40	60,50
3	Ham Petrol	140,23	27,81	-59,41	-8,57
III	Tüketim Malları Sanayi	73,23	21,88	-3,92	8,82
4	Gıda ve İçecekler	98,62	3,30	2,00	-3,92
5	Tütün	6,79	119,68	-15,76	-10,70
6	Dokuma	36,94	27,51	-6,18	41,73
7	Giyim	66,34	42,31	-0,98	-7,68
8	Ağaç ve Mobilya	116,27	33,38	-29,37	-20,28
IV	Ara Malları Sanayi	97,59	47,51	-66,37	21,27
9	Kağıt	22,98	17,52	-34,05	93,56
10	Basım	4,33	3,30	-2,31	94,68
11	Kimya Sanayi	77,89	25,25	-49,70	46,56
12	Petrol Artımı	-142,25	-28,99	61,96	209,28
13	Kauçuk ve Plastik	35,92	29,86	-29,70	63,92
14	Diğer Taş Sanayi	21,17	28,58	-5,00	55,24
15	Ana Metal Sanayi	68,83	67,54	-87,73	51,36
V	Yatırım Malları Sanayi	49,85	41,37	-28,68	37,46
16	Metal Eşya Sanayi	-8,90	33,26	-40,42	116,07
17	Elektriksiz Makineler	58,38	15,01	2,97	23,64
18	Elektrikli Makineler	1,56	72,41	-40,21	66,24
19	Ulaşım Araçları	59,42	72,67	-42,28	10,19
20	Diğer İmalat	88,89	32,65	-56,22	34,68
VI, 21	Elektrik, Gaz ve Su	43,76	8,92	1,70	45,63
VII, 22	İnşaat	79,37	6,35	0,01	14,26
VIII	Hizmetler	65,61	6,16	-0,10	28,33
23	Taşımacılık	71,60	8,68	-7,41	27,13
24	Ticaret	55,08	14,31	-1,94	32,55
25	Diğer Hizmetler	67,67	3,22	1,83	27,28

Kaynak: Yazarların kendi düzenlemesi.

katkı bakımından ikinci sırada olması ve 25 sektör içinde sadece 5 sektörde negatif değerler görülmesi teknolojiye bir önceki alt döneme kıyasla belirgin bir gelişme yaşandığını göstermektedir.

Öte yandan, ana sektörler itibarıyla bakıldığında, Yurtiçi talep genişlemesinin nispi payının ekonomi genelinden daha yüksek olduğu sektörler Tarım (%296), Madencilik (%150) ve Tüketim Malları Sanayi (%70) sektörleri olduğu görülmektedir. 1990-2002 döneminde ihracat genişlemesinin üretim artışına

katkısında en yüksek paya sahip sektörler sırasıyla Tarım (%132), Madencilik (%102) ve Yatırım Malları Sanayi (%54) olması dikkat çekicidir. Ancak ihracat genişlemesi ile ilgili sonuçları yorumlarken dikkatli davranmak ve öncelikle ithal ikamesinin nispi paylarını incelemek gerekmektedir. Genel anlamda 8 sektörden sadece 2 tanesinin pozitif olması ve buna rağmen oldukça düşük değerler almaları göz önüne alındığında ithal ikamesinin büyüme artışı üzerindeki katkısının 1985-1990 dönemine göre terse döndü-

ğü söylenebilmektedir.

Özellikle 1995 sonrasında ekonominin reel üretim büyümesinin ardında kısa vadeli sermaye girişleri ile sağlanan ithalat olduğu da bilinen bir gerçektir (Yeldan 2001: 141). Bu bağlamda ihracat genişlemesinin büyümeye katkısının en fazla olduğu sektörlerin aslında üretimleri için gerekli girdileri dış piyasalardan sağladığı ayrıştırma analizinin bulgularıyla bir kez daha doğrulanmaktadır. 1990-2002 döneminde üretim artışının kaynakları arasındaki teknolojik gelişme paylarının her ne kadar yeterli düzeyde olmasa da pozitif dönmeye dönemin bir diğer özelliği olmuştur. Bu sonuçlar araştırmaya konu olan bu alt dönemde dışa açılma stratejisinin uzun dönemde beklendiği gibi etkisinin ortaya çıktığını göstermektedir. Ancak hemen belirtilmelidir ki, özellikle ara girdi kullanımında ithal girdilerin yurtiçi girdileri ikamesi arzu edilen bir sonuç değildir.

3.2.3. 1985-2002 Döneminde Sektörel Büyümenin Kaynakları

Bu bölümde 1985-2002 döneminin genel özellikleri ve elde edilen bulgular tartışılacaktır. Tablo 5'de, 1985-2002 döneminde Türkiye ekonomisinde sektörel üretim artışlarının kaynakları yüzde paylar olarak verilmiştir. Ekonominin bütünü için sonuçlar incelendiğinde, söz konusu dönemde üretim artışına en önemli katkının yurtiçi talep genişlemesinden (%70) geldiği, teknolojik gelişmenin (%23) büyümeye katkısının pozitif olduğu ve bunu dönemin özelliği olan ihracat destekleri sayesinde ihracat genişlemesinin (%14) izlediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında ithal ikamesinin (%-7) nispi payının ise negatif olduğu gözlemlenmektedir.

Yurtiçi talep genişlemesinin üretim üzerindeki etkisi sektörel düzeyde incelendiğinde ön plana çıkan sektörlerin sırasıyla Ham Petrol (%140), Ağaç ve Mobilya (%116), Madencilik (%104) ve Tarım (%102) sektörleri olduğu görülmektedir. Ancak, Madencilik dışında, bu sektörlerin hepsinde de teknolojik değişimin (girdi katsayılarındaki değişim) ve ithal ikamesinin büyümeye katkısı negatiftir.

1985-2002 döneminde ihracat genişlemesinin nispi paylarının en yüksek olduğu sektörler, Tütün (%120), Ulaşım Araçları (%73), Elektrikli Makineler (%72), Ana Metal Sanayi (%68) ve Giyim (%42) olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde önemli paya sahip olan bu sektörlerde ithal ikamesinin büyümeye nispi katkılarının negatif olması, bu sektörlerin üretimi ve ihracatı için gerekli ara girdilerin ithalatla karşılandığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

25 sektör bazında 1985-2002 döneminin tamamı ithal ikamesinin büyümeye nispi katkısı açısından incelendiğinde sadece 6 sektörde pozitif değer aldığı ve bunlardan nispi payı en yüksek olan sektörün Petrol Arıtımı (%62) olduğu görülmektedir. İthal ikamesinin büyümeye katkısının negatif olması içe dönük politikaların sona erdiğinin ve dışa açık politikaların uygulandığını vurgulamaktadır.

Teknolojik gelişmenin nispi paylarında en yüksek değere sahip olan sektörlerin ise, Petrol Arıtımı (%209), Metal Eşya (%116), Basım (%95), Kağıt (%94), Elektrikli Makineler (%66) ve Kauçuk ve Plastik (%64) olduğu görülmektedir. Altı sektör dışında tüm sektörlerde teknolojik değişimin katkısının pozitif olması dikkat çekici bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

1985-2002 döneminde 8 ana sektörde üretim artışının kaynaklarına ilişkin bulgulara göre, yurtiçi talep genişlemesinin nispi katkısının en yüksek olduğu sektör Madenciliktir (%104). Madencilik sırasıyla Tarım (%102), Ara Malları Sanayi (%98) ve İnşaat (%79) ana sektörleri takip etmektedir. İhracat genişlemesinin katkısı bakımından en yüksek paya (%48) ve ithal ikamesinin katkısı bakımından en düşük paya (%-66) Ara Malları Sanayi ana sektörünün sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Yurtiçi talep artışının ve ihracat artışının çok yüksek olduğu bu ana imalat sanayinde, ithal ikamesinin katkısının negatif olması, ithal girdilerin yurtiçi girdileri ikame ettiği bulgusunu pekiştirmektedir. Teknolojik gelişmenin nispi katkısı sadece Tarım (%-10) sektöründe negatif, diğer 7 sektörde pozitifdir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1980'li yıllarla beraber içe dönük sanayileşme stratejisinden dışa açık sanayileşme stratejisine geçen Türkiye önemli bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. Bu süreçte uygulanan her karar, her politika ve bunların etkileri günümüzde halen tartışma konusu olmaktadır. Bu çalışmada 1985-2002 döneminde sektörel büyümenin kaynakları talep yönünden belirlenmiştir. Dışa açılma sürecinin kısa ve uzun dönemli etkilerinin daha net bir şekilde ortaya konulabilmesi için, büyümenin kaynakları 1985-1990 ve 1990-2002 alt-dönemleri için ayrı ayrı hesaplanmış karşılaştırılmıştır. Analize konu olan zaman aralığının geniş olması, uygulanan politikaların etkilerinin daha net olarak ortaya koyulmasını sağlamaktadır.

1985-1990 döneminde yurtiçi talep genişlemesinin toplam üretim artışına katkısı, 1990-2002 dönemine göre daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bu, beklenen bir sonuç olmakla birlikte, 1985-1990 döneminde yurtiçi talep genişlemesinin katkısının (%101) bu kadar yüksek olması dikkat çekicidir. 1980 istikrar

programı ve dışa açık sanayileşme stratejisine geçiş için uygulanan politikaların amaçlarından biri de iç talebi kısmak ve ihracatı arttırmaktı, ancak, kısa dönemde bu politikaların etkilerinin ortaya çıkmadığı görülmektedir.

İhracat teşviklerinin oldukça yoğun olduğu 1980'li yıllar göz önüne alındığında, 1985-1990 döneminde ihracat genişlemesinin üretim artışına katkısı (%2) oldukça düşük düzeyde kalmış olması ilginçtir. Sektörel düzeyde aynı dönemde ihracat genişlemesinin büyümeye katkısının nispi paylarına bakıldığında, Tütün dışındaki tüm sektörlerde ihracat genişlemesinin etkisinin çok zayıf olduğu görülmektedir. Buna karşılık, dışa açılma politikalarının uzun dönem etkilerinin ortaya çıkmasının beklendiği 1990-2002 alt döneminde ihracat genişlemesinin nispi katkısı önceki döneme göre büyük bir sıçrama yapmıştır. Bu da ihracat teşviki politikalarının uzun dönemde etkili olduğunun bir göstergesidir.

Teknolojik gelişmenin toplam üretim artışına katkısı açısından bakıldığında, 1990-2002 alt döneminde, hala düşük düzeyde kalsa da, 1985-1990 dönemine kıyasla payının arttığı görülmektedir.

İthal ikamesinin toplam üretim artışına katkısının her iki alt dönemde de yani hem kısa dönemde hem de uzun dönemde negatif olması vurgulanması gereken diğer bir bulgudur. Tüm veriler göz önüne alındığında, kısa dönemde dışa açık sanayileşme stratejisinin yeterince etkili olmadığı ortaya çıkmaktadır. Uzun dönemde ise ithal ikamesinin katkısı negatif olsa da, bu konuya ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. 1995 sonrasında Türkiye'ye kısa vadeli sermaye girişinin arttığı ve ithalatın finansmanın bu yolla sağlandığı bilinmektedir. Yurtiçi talep genişlemesinin ve ihracat genişlemesinin bu dönemde üretim artışlarına katkılarının yüksek olmasına karşılık, ithal ikamesinin katkısının negatif olması Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarından biri olan dış kaynak bağımlılığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinin dışa açık büyümeye yönelik politikaların kısa dönemde beklenen etkiyi gösteremediğini, uzun dönemde ise, dışa açık sanayileşme stratejisine yönelik politikaların etkisinin daha belirgin hale geldiği, ancak bu politikaların dış kaynak bağımlılığını da derinleştirdiği öne sürülebilir.

SON NOTLAR

Bu çalışma Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Destekleme Fonu tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

- Aydoğuş, O. (1991) "Türkiye'de Planlı Dönemde Sektörel Üretim Artışlarının Kaynakları: Ayrıştırma Analizi ile Bir Deneme" *Ekin Belleten*, 91:48-66.
- Aydoğuş, O. (2010) *Girdi-Çıktı Modellerine Giriş-Teori ve Uygulama*, Eflatun Yayınevi: Ankara.
- Boratav, K. (2003) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 8. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- Celasun, M. (1983) "Sources of Industrial Growth and Structural Change: The Case of Turkey" *Worldbank Staff Working Papers*, No: 614.
- Chenery, H. (1960) "Patterns of Industrial Growth" *The American Economic Review*, 50(4): 624-54.
- Chenery, H, S. Shishido and T. Watanabe, (1962) "The Pattern of Japanese Growth" *Econometrica*, 30(1):98-139.
- Derviş, K, J. de Melo, and S. Robenson (1982) *General Equilibrium Models for Development Polic.*, Cambridge University Press.
- Kazgan, G. (2004) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İkinci Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kubo, J. (1980) *Methodology for Measuring Sources of Industrial Growth and Structural Change*, Washington D.C., World Bank.
- Kumari, A. (2005) "Liberalisation and Sources of Industrial Growth in India: An Analysis Based on Input-Output Approach" *15th International Input-Output Conference*, China.
- Mohammadi, N. ve F. Bazzazan (2008) "Sources of Economic Growth and Input- Output Structural Decomposition Analysis: The Case of Iran," *16th International Input-Output Conference*, İstanbul.
- Pamukçu, T ve P. Boer (1999) "Technological Change and Industrialization: An application of Structural Decomposition Analysis to The Turkish Economy (1968 - 1990)" *Ekonomik Yaklaşım*, 10:5-30.
- Rashid, Z ve A. Elameer (1999) "Sources of Industrial Growth Using The Factor Decomposition Approach: Malaysia, 1978- 1987" *The Developing Economics*, 37(2):162-96.
- Tunç, İ. (2004) "Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim: Bir Girdi-Çıktı Analizi" *ODTÜ/ERC Working Paper in Economics*, 04/07.
- TUİK (2009) *Girdi-Çıktı Tabloları 1985, 1990, 2002.* (http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.Do?tb_id=58&cust_id=16; Erişim Tarihi:Ekim 2009)
- Voyvoda, E. (2008) "Sources of Structural Change and Its impact on Interdependence: An Input-Output Perspective for the Post-1980 Turkish Economy," *ERF 15th Annual Conference*, 23-25 November 2008, Egypt.
- Yeldan, E. (2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İletişim Yayınları.